

ОБГРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

JUSTIFICATION OF THE USE OF VISIBILITY IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE PRIMARY SCHOOL

Стаття присвячена одній з актуальних проблем сучасної початкової освіти, а саме ефективному використанню наочності в освітньому процесі початкової школи. Зокрема, розкривається сутність таких понять, як: наочність, види наочності, функції наочності, засоби наочності, принципи наочності тощо. Основну увагу зосереджено на теоретико-методичних засадах використання наочності у початковій школі. Актуальність питання ефективного використання наочності в освітньому процесі початкової школи обґрунтовується реалізацією дидактичних функцій, коли навчальна інформація, закладена в наочність, буде максимально зрозуміла, сприйнята і засвоєна учнями. Доведено, що використання наочності в роботі вчителя початкової школи є необхідним. Ефективне впровадження засобів наочності сприяє формуванню в учнів уявлень, що вірно відображають об'єктивну реальність. Позитивний момент використання наочності у навчанні органічно випливає із принципів вищої нервової діяльності, згідно яких наочні засоби мають ефективно сприяти розвитку першої сигнальної системи, а на її основі і другої сигнальної системи людини. В учнів початкової школи застосування наочності, насамперед, має на меті розширення і збагачення особистого чуттєвого досвіду, включає розвиток спостережливості, передбачає пізнання певних властивостей предметів під час освітньої діяльності, а також створення сприятливих умов для розвитку абстрактного мислення, основ для самостійного навчання й обробки навчального матеріалу. Правильне застосування наочних засобів сприяє формуванню в учнів уявлень, понять, розумінню зв'язків і залежностей, що відповідає положенням дидактики. Використання різних видів наочності активізує пізнавальну діяльність учнів, але тільки комплексне їх застосування дає позитивні результати під час навчання.

Ключові слова: наочність, початкова школа, види наочності, функції наочності, засоби наочності, принцип наочності.

The article is devoted to one of the actual problems of effective use of visualization during the educational process of primary school. In particular, the essence of such concepts as visibility, types of visibility, functions of visibility, means of visibility, the principle of visibility, etc. are revealed. The main focus is on the theoretical and methodological principles of using visualization for primary school students. The relevance of the issue of effective use of visualization in the educational process of primary school is justified by the implementation of didactic functions, when the educational information embedded in the visualization will be maximally understood, perceived and assimilated by students. It has been proven that the use of visualization in the work of a primary school teacher is necessary. The effective implementation of visual aids helps students to form ideas that accurately reflect objective reality. The positive point of using visualization in education organically follows from the principles of higher nervous activity, according to which visual aids should effectively contribute to the development of the first signaling system, and on its basis, the second signaling system of a person. In elementary school students, the use of visualization primarily aims to expand and enrich the personal sensory experience of schoolchildren, includes the development of observation, involves learning about certain properties of objects during educational activities, as well as creating favorable conditions for the development of abstract thinking, the basis for independent learning and processing of educational material. The correct use of visual aids contributes to the formation of students' ideas, concepts, understanding of connections and dependencies, which corresponds to the provisions of didactics. The use of various types of visualization activates the cognitive activity of students, but only their complex application gives positive results during learning.

Key words: visibility, primary school, types of visibility, functions of visibility, means of visibility, principle of visibility.

УДК 373.091.33–028.22
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/58.1.14>

Кисла О.Ф.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри дошкільної
та початкової освіти
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Довбиш А.О.,
студент I курсу магістратури факультету
дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді. В останні роки в українській школі значна увага приділяється якісному та доцільному поєднанню різноманітних організаційних форм і методів навчання, які дозволяють ефективніше вирішувати освітні завдання з урахуванням вікових особливостей учнів, змісту курсів, що вивчаються, забезпечують також поєднання розумної раціональності та чуттєвості викладання та навчання. Потрібно розуміти, що наочний принцип, один із основних принципів навчання, у сучасній педагогіці розуміється доволі широко, як систематична опора не лише на конкретні предмети та їх зображення, а й на їх моделі. Таким чином

забезпечується значне розширення можливостей впровадження наочності в освітньому процесі. Вимоги суспільства, що висувуються сьогодні до закладів освіти, вимагають від учителя пошуку нових форм та засобів навчання. Однією з актуальних проблем є необхідність використання нових технологій у навчанні для розробки цікавих уроків у нових форматах з метою розвитку мовлення, пам'яті, уваги, творчої уяви та спостережливості учнів. Коли мова йде про учнів початкової школи, потрібно також враховувати питання адаптації дітей молодшого шкільного віку до умов освітньо-виховного простору [4], вивчене ними раніше та враховувати позитивний

вплив правильного та своєчасного використання наочності на даний процес.

Наочність – це дуже важливий аспект навчання для учнів початкової школи. Це означає, що під час вивчення нового матеріалу учні повинні бачити і досліджувати інші об'єкти та явища, а не просто читати або слухати про них. За допомогою наочності учні мають змогу краще досягти розуміння освітніх концепцій та ідей, а також запам'ятовувати нову інформацію. Крім того, для учнів початкової школи наочність може бути корисною для розвитку мовлення та комунікативних навичок. Якщо учень бачить і відчуває предмети або явища, він може описати їх словами і висловлювати свої думки про них. Нарешті, використання наочності може зробити навчання більш цікавим та захоплюючим.

Я.А. Коменський надавав принципові наочності дуже важливого значення у становленні особистості дитини. Він сформулював «Золоте правило дидактики: «Нехай буде золотим правилом для тих, хто навчає: все, що тільки можна, надавати для сприймання чуттями: видиме – зором, чутне – слухом, запахи – нюхом, доступне смакові – смаком, доступне дотикові – дотиком. Якщо якісь предмети можна сприйняти одразу кількома чуттями, нехай вони зразу ж і відчуваються кількома чуттями» [13, с. 78-79]. Великого значення наочності надавав К.Д. Ушинський: «це таке навчання, яке будується не на абстрактних уявленнях та словах, а на конкретних образах, безпосередньо сприйнятих дитиною, чи будуть ці образи сприйняті при самому навчанні під керівництвом наставника, чи раніше, самостійним спостереженням дитини, так що наставник знаходить у душі дитини вже готовий образ і на ньому будує навчання» [12, с. 116]. Отже, наочність є дуже важливим елементом навчання для учнів початкової школи, що розвиває мовлення та комунікативні навички, сприяє кращому розумінню сутності предметів та явищ, а також робить навчання більш цікавим та захоплюючим.

Вищезазначене зумовлює особливу увагу до використання принципу наочності, який ґрунтується на певному співвідношенні відчуття й логіки в ході навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній науці існує багато досліджень, присвячених проблемі використання наочності в освітньому процесі. Розуміння поняття «наочність» поглиблювалося й уточнювалося з розвитком теорії й практики освіти й адаптувалося до освітніх потреб відповідного історичного періоду. Використання наочності в освітньому процесі має глибоке історичне коріння. Це питання висвітлено в роботах вітчизняних (І. Вишенський, Я. Козельський, М. Пирогов, К. Ушинський) та зарубіжних (Ф. Дістервег, М. Монтень, Й. Песталоцці) класиків та сучасників наукового напрямку розвитку

педагогіки: С. Архангельського, Ю. Бабанського, Т. Бріцкан, Н. Волкової, В. Коваленко, І. Малафіїка, О. Савченко, С. Скворцової, М. Фіцули, Л. Фрідмана та ін. [5, 8, 9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах комп'ютеризації освіти використання візуалізації в освітніх процесах потребує подальших наукових досліджень та розробки систем, оскільки використання інформаційно-комунікаційних технологій та мультимедійних систем має значний вплив на організацію освітніх процесів [10]. Удосконалення засобів візуалізації та технічних засобів навчання допомагають вченим у розвитку досліджень і в процесі навчання, що впливає на галузі дослідження. Таким чином впливає вимога до врахування процесів інформатизації і активного використання інтерактивних [1] та мультимедіа-технологій, презентацій, включення відео-фрагментів тощо [5] при реалізації принципу наочності в освітньому процесі.

Мета статті. Обґрунтувати доцільність використання наочності в освітньому процесі початкової школи, проаналізувати види наочності із врахуванням виконуваних ними функцій.

Виклад основного матеріалу. Згідно визначення в Українському педагогічному словнику: «Наочність у навчанні – дидактичний принцип, згідно якого навчання будується на конкретних образах, безпосередньо сприйнятих учнями» [2, с. 727]. М.М. Фіцула у підручнику з педагогіки пропонує наступні види наочності: натуральна, образна, символічна (також динамічна і статична, або плоска і об'ємна) [11, с. 149].

Відомі педагоги, які жили і працювали в різний час і в різних країнах, дійшли висновків щодо вибору засад забезпечення доступності, ефективності та свідомості навчання, вважаючи наочність «золотим правилом» (Я. А. Коменський), «вищим принципом навчання людства» (Ю.Г. Песталоцці), «найважливішою умовою базової освіти» (А. Дістервег), «необхідною умовою освіти» (К. Д. Ушинський). У 21 столітті відповідно до сучасних вимог і потреб дещо змінилось розуміння та використання концепцій візуалізації в навчанні, що призвело до появи нових термінів, таких як «модельовання», «нова візуалізація», «інструменти візуалізації нового покоління» та розуміння їх особливості, сучасної необхідності та призначення, етапів впровадження тощо [8].

На думку І.В. Малафіїка, «наочність у навчанні полягає в тому, що предмети, які вивчаються, потрібно представляти спостереженню учнів, вчити за самими предметами, а не за книгами про ці предмети. При наочному навчанні, коли воно відбувається на основі вивчення реального предмета, учень бачить предмет у прямому і переносному значеннях з різних точок зору, у динаміці, переміщує, змінює його положення у просторі, рухається

сам і т.д. Тому навчання за участю реальних предметів вивчення не тільки багате з погляду отриманої інформації, а й багатше на почуття, емоції, на відчуття часу і простору» [6, с. 102].

Наочність є одним із головних педагогічних принципів в освітньому процесі, що передбачає певні вимоги до якості викладання та методичного забезпечення, сучасного підручника [3]. У багатьох дослідженнях типовий поділ наочності здійснюється за основною ознакою, яка є основою класифікації. Але, оскільки ці ознаки в кожному випадку різні, це є причиною великої кількості класифікацій. Зокрема, наочність поділяють на натуральну (рослини, тварини, гірські породи, зоряне небо, явища природи тощо); образну (моделі, муляжі, картини, таблиці, математичні фігури тощо); символічну (діаграми, схеми, географічні карти, графіки, формули).

Згідно з А.А. Романюк, яка у своєму дослідженні наводить також класифікації різних авторів [8], виділяється два види (або рівні) наочності: конкретна (визначається рівнем явищ; сутність впровадження даного виду наочності полягає у процесі спостереження природних об'єктів, має своєю метою розширення чуттєвого досвіду; абстрактна (визначається загальним рівнем, характеризує відображення логічного знання, забезпечує покращення та прискорення мисленнєвих процесів, забезпечує розкриття суті процесів і явищ, засобами; є знаки та символи, що відображають процес заміщення, так зване кодування, або символізм інформації, забезпечують виникнення абстрактних залежностей відповідно).

У початкових класах застосовується також «природна, малюнкова, об'ємна, звукова і символічно-графічна наочність як на паперових, так і на електронних носіях. Аудіовізуальні види наочності передають інформацію через звук і зображення, яку учні сприймають за допомогою технічних засобів навчання: кінофільмів діафільмів, звукозапису, телепередач.» [8].

І.В. Малафіїк стверджує, що перший тип візуалізації, який вчителі та учні можуть адекватно використовувати в процесі навчання, це об'єкти, тіла, явища та процеси, які населяють навколишній світ. Це об'єктивна видимість. Це не завжди відповідає вимогам навчального процесу, але з нього починається навчання, тому необхідно йти далі, використовуючи для цього різноманітні моделі, прилади, пристрої, засоби віртуальної наочності, картинки, схеми, таблиці тощо [6, с. 199]. Вищезазначене забезпечує умови для розвитку інтелектуальної обдарованості учнів початкової школи.

Комп'ютерні технології також можуть бути використані для моделювання різноманітних наочних абстракцій у процесі навчання. Використання комп'ютерної техніки дозволяє створювати та використовувати віртуальний матеріал, що дає

можливість виділити різні типи комп'ютерної візуалізації. Віртуальна наочність дозволяє імітувати реальні процеси, що має надзвичайно важливе значення для сучасних педагогічних технологій, зокрема STEM-освіти [7].

У багатьох дослідженнях використовується класифікація наочності за такими ознаками, як рівень абстрактності, дидактичне значення, вид діяльності, характер відображення та ін. Кожен вид наочності повинен виконувати певну педагогічну функцію, щоб навчальна інформація, яку вона містить, була максимально зрозумілою та засвоєна учнями. Дидактична функція відображається в тому, як використовується наочність у освітньому процесі для досягнення поставленої мети.

Предметна наочність включає природні та реальні об'єкти, явища, процеси, факти, малюнки, моделі тощо. Її основна роль полягає в тому, щоб допомогти учням розпізнати реальні об'єкти, явища та процеси в природі, а через роздуми – знайомитися з фактами, об'єктами та явищами. Чіткі записи, такі як формули, діаграми та схеми, використовують для ознайомлення з символічним відображенням традиційних узагальнень реального світу.

Модельна наочність включає матеріальні, репрезентативні моделі, а також ментальні моделі. Основна функція у розвитку абстрактного мислення та вміння створювати образи конкретних понять, явищ та розумових уявлень.

Віртуальна наочність включає віртуальні експерименти, навчально-контрольні комплекси, презентації, енциклопедії, віртуальні музеї, навчальні ігри, анімовані картини та навчальні засоби. Навчальні функції включають інформаційну, управлінську та мотиваційну [5].

Використання візуалізації має різноманітні функції в навчанні, вихованні та розвитку учнів. Реалізуючи навчальну функцію, наочність має технічне, наукове, психолого-педагогічне та культурне наповнення, яке сприяє більш ефективному навчанню. Виховна функція розкривається в стимулюванні пізнавальної активності, самостійності та формуванні активної життєвої позиції учня. Розвиваюча функція використання наочних посібників дозволяє розвивати спеціальні навички пам'яті, уваги, спостережливості та творчого мислення, необхідні для процесу навчання.

У залежності від типу наочності можна виділити різні функції, такі як: компенсаторна, адаптивна, інструментальна та інтерактивна [5]. Компенсаторна функція унеможливує полегшення процесу навчання та досягнення навчальних цілей з мінімальними витратами сил, здоров'я та часу учнів. Адаптивна функція спрямована на створення сприятливих умов для навчання, що відповідають віковим та індивідуальним особливостям

учнів. Інструментальна функція працює в організації певних видів діяльності та сприяє досягненню дидактичної мети за допомогою наочності. Інтерактивна функція дозволяє вчителям взаємодіяти з учнями та підтримувати оперативний зворотний зв'язок. Інформаційна функція засобів візуалізації розкривається в їх використанні як безпосереднього джерела знань, що допомагає краще зрозуміти природу, структуру та зв'язки між явищами. Адміністративна функція використання наочності спрямована на організацію, управління та покращення якості навчально-пізнавальної діяльності учнів, включаючи підготовку до завдань, організацію їх виконання, отримання зворотного зв'язку та корекцію процесу сприйняття та засвоєння даних, забезпечення навчання в процесі засвоєння знань.

Висновки. У питаннях підвищення якості освіти вирішальним завданням є розвиток концепції гуманізації освіти та встановлення нових соціальних стандартів, зокрема, щодо підготовки учнів у початковій школі, яка подає основи якісної освіти впродовж життя. В учнів початкової школи застосування наочності насамперед має на меті розширення і збагачення особистого чуттєвого досвіду, включає розвиток спостережливості, передбачає пізнання певних властивостей предметів під час освітньої діяльності, а також створення сприятливих умов для розвитку абстрактного мислення, основ для самостійного навчання й обробки навчального матеріалу. Використання наочних засобів формує образні уявлення та поняття, необхідні для розуміння зв'язків та залежностей, у відповідності до основного положення дидактики. Схеми засобів візуалізації сприяють розвитку та вдосконаленню вміння працювати з просторовими зображеннями, аналізувати об'єкти та їх зображення, порівнювати їх між собою та виділяти спільні конструктивні ознаки. Процес мислення учнів початкової школи протягом років навчання розвивається від конкретного та наукового до абстрактного та теоретичного. Використання наочності в початковій школі є необхідним і важливим для формування уявлень, які відображають об'єктивну реальність.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Васютіна Т. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів природничої компетентності засобами інтерактивних техноло-

гій. *NEW INCEPTION* : науковий журнал. Чернігів : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, 2021. №3-4(5-6). С. 71-80

2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 375 с

3. Кисла О., Коваль В. Проблема підручникотворення в Україні: сучасний підручник – який він? *NEW INCEPTION*: науковий журнал. Чернігів : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, 2022. №1-2(7-8). С. 22-30

4. Кисла О. Ф., Кулажко М. А. Особливості адаптації дітей молодшого шкільного віку до умов освітньо-виховного простору. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип.15. Т.1. С. 101-104.

5. Коваленко В. В. Використання web-орієнтованих і мультимедійних технологій у формуванні соціальної компетентності молодших школярів. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ : Інститут інформаційних технологій і засобів навчання Національної академії педагогічних наук України, 2018. 25 с.

6. Малафійк І.В. Дидактика новітньої школи: Навчальний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2014. 632 с.

7. Мехед О. Б., Мехед Д. Б. Використання технологій STEM/STEAM-освіти з метою популяризації наукової діяльності серед здобувачів освіти. *Інноваційні практики наукової освіти : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 15–19 грудня 2022 року)*. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 658-664

8. Романюк А. А. Використання наочності у навчальному процесі початкової школи. *Молодий вчений*. 2017. № 10. С. 534-538.

9. Сковцова С., Бріцкан Т. Створення навчальних відео з математики для молодших школярів у сервісах MS Power Point, Renderforest. *NEW INCEPTION* : науковий журнал. Чернігів : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, 2021. №1-2(3-4). С. 71-80

10. Стрілець С. І. Новітні інформаційні технології (перспективи радикальних змін в освітньому просторі). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2011. С. 218-222

11. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. пос. для студентів вищих пед. закладів освіти. Тернопіль: Навч. книга Богдан, 2013. 232 с.

12. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. Київ: Радянська школа, 1949. 418 с.

13. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навчальний посібник. Вступні нариси та упорядкування З.Н. Борисової, В.У. Кузьменко. Київ : Вища школа, 2004. 511 с.